

Koppár Köldüs (1991) című kötetének nyelve áll hozzá legközelebb, de ott inkább az íráskép mutatja a szövegromlást, és nehezen, de azért érthetővé olvasható.

Vass Tibor a megidézett szerzők – többek között Verlaine, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách, Vajda, Ady, Kassák, József Attila, Radnóti, Szabó Lőrinc, Illyés, Nagy László – jelöletlen idézeteit és a túlhasznált nyelvi fordulatokat szétírja, mert érvényüket veszítették, és ezzel visszavonja őket a hagyományból. „Milyen karácsonyka ma a Hold, milyen szomorú, aki én ma / (rha)” (*Bibinke és a késcirkusz*). (Vö. Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*) De egy rendes „avangár” nem állhat meg itt, ezért magát a nyelvet is lecseréli és újraírja, amellyel még radikálisabban szakítja meg a hagyomány történetét. A *Nagy Bibin és a műlovarnő* nagyot szakít, a nyerítés messzire halatszik. „ISO, por és hamu, vagy mik” (*Bibinke és a szűszer elme*) (*Spanyolmátba*)

SIMON FERENC

Saját törvényei szerint

SOLTÉSZ MÁRTON: CSALOG ZSOLT

Hányszor, de hányszor hallani olyat, hogy valaki teljesen meggyűlöli a kutatási témáját, mire anyagának végére ér, legyen szó szakdolgozatról, doktori disszertációról vagy monográfiáról. Hányszor, de hányszor gyűri maga alá a sokszor száraz tudományos munka művelőjét. Soltész Márton – kritikus, irodalomtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának főkönyvtárosa – mintha éppen ellentétesen lenne becsatolva. Érezhető elragadtatással beszél témájáról, hatalmas energiával veti bele magát a munkába, sok-sok irányból közelít rá Csalog Zsoltra mint emberre és mint íróra. Szó nincs nála száraz irodalomtörténetről, nem, sokkal inkább valami egészen újról, egy műfajilag nagyon izgalmas keverékről – ahogyan ő maga is fogalmaz az *Előszó*ban: „*Csalog Zsolt* című munkámmal nem szabályos doktori dolgozatot, s nem is hagyományos irodalomtörténeti monográfiát nyújtok át – inkább amolyan *patchwork*öt [...]: a számtalan különböző színű, karakteres és önelvű materiából kontaminált újdonatúj valóságformát.” Nem sokkal később pedig a „látásmód szemtelen különségéről” beszél műve kapcsán, ebben a tekintetben azonban nem feltétlenül kell teljesen egyetértünk vele. A „szemtelenséget” túlzásnak érzem, sőt inkább megsüvegelendő és követendő a szakmai alázata, véleménynyilvánításai során pedig a bátorsága. Viszont a „különcséggel” valóban egyetérthetünk, már ha különtség egy sajátos műfajt kikeverni, egyáltalán: ha különtség az, hogy valakinek jelentősen meglátszik a személyisége az általa alkotott művön. Íróknál ezt ugye természetesnek vesszük, irodalomtörténészeknél annál kevésbé. A közelmúltban is sokfelől hangsúlyozták az irodalomértelmezés vállalt – és megfelelő keretek közötti – szubjektivitásának fontosságát, azonban elég ritkán láthatuk ennek a gyakorlati megvalósulását. Egy kezünkön meg tudnánk számolni azokat a – maradjunk Soltész mostani műfajánál – monográfiákat, amelyekben az alkotó személyisége beragyogja a végeredményt. Ez a könyv ilyen. Egy részről ott a

teljes szakmai felvérteztség, másrésről a bátran vállalt szubjektivitás. Egyrésről a precizitás, nélkülözve a sótlanságot, másrésről a mániákus kutatói szenvedély, mindenféle pejoratív felhang nélkül. Szép látvány, hogy a Csalog-könyvben maguk a rendelkezésre álló alapanyagok alakítják ki az összeálló mű formáját. Ez is milyen ritka, pedig milyen gyakran beszélünk róla: egy könyvnek a saját belső természetét, saját törvényszerűségei szerint kellene megszületnie, formát öntenie.

A monográfia címe „egyszerűen”: *Csalog Zsolt*, mindenféle alcím nélkül, ami abszolút találó. Soltész annyira sokféle anyagot mozgósít, annyira sok szempontból néz rá hősére és műveire, hogy túlságosan lekorlátozó lett volna egy a műfaj jellegére vonatkozó vagy egy *regényesebb* alcím. Először is olvashatunk egy kellően részletgazdag, *de* olvasmányos Csalog-életrajzot. Aztán – a dolog természetéből fakadóan jóval több teoretikus jeggyel bíró – prózapoétikai-műfajelméleti kérdésfelvetések következnek. Majd szövegelemzések, és egyebek mellett az OSZK Soltész által rendbe rakott Csalog-hagyatékának naplója (a személyi iratokkal, a szerző műveivel, leveleivel, interjúival, mások vonatkozó műveivel), bibliográfia és névmutató. De a könyv sokszínűségét még jobban érzékelteti, ha megemlítjük, mennyiféle dokumentum került bele. Ha csak a fotókat nézzük: köztük iskolai értesítő, dedikáció, a szerző grafikai munkái, kéz- és gépiratai, utolsó cigarettás zacskója (!), zsebnaptárrészlete, példányküldési terve és persze személyes, családi fotók, sőt az adatközlők portréi is szerepelnek. Felbecsülhetetlen értékű ez a dokumentumanyag. A sok-sok izgalmas kép közül talán az egyik legérdekesebb, legalábbis számomra, a 25. oldalon elhelyezett fotó, amely a *Bácskai Szemle* 1947. február 15-i számának 1. oldalát ábrázolja. Hogy mi is volt az a *Bácskai Szemle*? Csalog Zsolt, az akkor tizenkét éves (!) fiú nagynénjével, Gaskó Vilmával közösen írt és szerkesztett házi készítésű, természetesen kéziratos lapja. Már önmagában ez az egy kép sokat elmond arról, hogy Csalog predesztinálva volt-e az írói sorsra. Azért is részletezem a képanyagot, mert talán nem egyértelmű úgy általában egy irodalomtörténeti munkánál a fotók szerepe, értéke, de ehelyütt nagyon is evidenssé válik, mennyire sokat adnak hozzá a vizuális dokumentumok a főszöveghez. Ráadásul izléses is az elhelyezésük a könyvben. De az életrajz alapos összeállításában, a fotók mellett az anyakönyvi kivonattól, bizonyítványoktól, egyetemi jegyzetektől kezdve az interjúkon, naplórészleteken át a levelekig számtalan dokumentumtípus felhasználásra kerül.

Néhány gondolat a biográfia kapcsán. Abba, hogy a szüleinek állandóan váltaniuk kellett a lakhelyüket és foglalkozásukat, nem nehéz belelátni Csalog Zsolt későbbi sorsának alakulását. Azt tehát, hogy neki magának miért lett többféle munkája (hiszen az irodalom előtt a régészetben, néprajzban teljesedett ki), miért volt „örökké úton”, természetesen lelki értelemben is. Persze a szülők és fiuk sorsa nem megféleltethető egymáséval, és kicsit konyhpszichológia ez, de annyit talán megjegyezhetünk, hogy az ősök és Zsolt életében annyira meghatározó motívum az ideiglenesség, az illékony identitás, a folytonos keresés, hogy nehéz volna soruk hasonlóságát nézve véletlenekről beszélni. És talán az sem lehet véletlen, hogy éppen egy ilyen szerző keveri a műfajokat akár egy műfajon belül is. Sőt, esetleg azt is mondhatjuk, bár ez már tényleg közel áll a sarlatánsághoz, hogy az sem véletlen, hogy *ennek* az „ex-jezsuita, ex-cserkész, ex-'56-os” Csalognak (aki „a fikciós és doku-novellától a teljes életmondást jelentő portrén, valamint a novel-

lisztikus fölépítésű dokumentumregényen át az önéletrajzi doku-novelláig, naplóig és programesszéig, illetve a publicisztika tárgykörébe tartozó kroki és tárca műfajáig jut el”) ez a Soltész lett a monográfusa, a maga sokféle érdeklődésével, több műfajú könyvet alkotva, mely egyaránt épít az egészen hagyományos életrajzi elemekre és az elméleti tézisekre. Mondhatjuk? Vagy ez csupán egy túlságosan is kecsgetető párhuzam, ami sehová sem vezet?

De vissza az életrajzhoz. Nincs Soltészban semmi prűdség, amikor Csalog négy házasságáról, párkapcsolatairól, bonyolult szexuális viszonyairól (nevezzük néven mi is: a gruppenszextről) kell beszélni. És ez üdvözlendő. Jó, hogy ez is belefér egy életrajzba, jó, hogy nincs elhallgatva vagy retusálva, de közben túlhangsúlyozva sem. Amiként az is, hogy ugyanilyen kendőzetlenül tárul fel Csalog III/III-as múltja. Normális esetben evidencia lenne ez, de tudjuk, Magyarország ilyen szempontból nem az evidenciák hazája: akit szeretünk, akkor is védjük, ha éppen nem kelene (lásd: mennyi ideig el lett hallgatva Kosztolányi antiszemita korszaka), akit gyűlölünk, akkor is támadjuk, ha nincs miért. És ha már szóba került a III/III-as ügyosztály: van egy fejezet Tar Sándorról és Csalog Zsoltról, akiknek nemcsak a viszonylag hasonló írásmód tekintetében, de az ügynökmúltban is összefonódik a sorsuk. Csalog első novellája akkor jelent meg, amikor már beszervezték. Könnyen belátható, mit érezhet az ember, ha ilyen helyzetbe kerül. Elég hozzá Tar példáját nézni, aki onnantól tört át igazán, amikor már beszervezték, és szenvedett is ettől, hiszen soha sem lehetett benne biztos, hogy a siker neki szól-e, vagy valami egészen másnak...

Azt írja egy levelében Csalog: „talán tudtam használni valamit a cigányság ügyének”. Máshol pedig kijelenti: „minden könyvemmel a közvéleményt akarom befolyásolni”. Íróként használni valamilyen társadalmi jelentőségű ügyben, ez az, amiben talán ma már egyetlen író sem hisz. Csalog még hitt benne. De tud használni az irodalom? Tudott, Csalog idejében? Hogyan? Mennyire? Egyáltalán: jó vagy rossz, ha egy író azt hiszi, könyvével tud használni? Jó vagy rossz, ha azt hiszi, hogy nem? Megválaszolhatóak egyáltalán ezek a kérdések?

Mint két szék közé, bezuhant a népi és urbánus irodalom közé. (Így mondom, hogy „népi” és „urbánus”, mert Csalog is így beszél róla, de közben tudjuk, hogy ma már csak korlátozott érvényességgel elfogadható kategóriák ezek, ha egyáltalán...) „Nem a magyar irodalom ún. népi vonalához tartozom, hanem politikai beállítódásom alapján az »urbánus« körhöz” – vallotta. De talán leginkább egyikhez sem, mert – ez ma már tisztán látszik – sem a népi, sem az urbánus oldal nem érzi igazán magáénak. Hiába tartotta ő magát urbánusnak, azért gondoljunk bele, például a *Parasztregény* világa hol érdekel ma egy magát urbánusnak valló embert? A népiek a parasztságot általánosságában kívánták megírni, Csalog viszont a parasztemberben is az egyedít akarta megmutatni, így az ő törekvéseik sem nyugodtak közös alapokon.

Fontos kérdés az is, hogy a mai kor „civil” olvasója és/vagy irodalmára számára mi maradt meg Csalogból. Abból az íróból, aki még mindig csak húsz éve halt meg, tehát él még több generáció, amely szinkronban olvashatta. Nos, ha őszintén akarunk erre felelni, azt kell mondanunk: alig maradt belőle valami. Talán szinte csak ez a monográfia, és majd esetleg ennek nyomán... Még abból a vonulatból is, ahová leginkább tartozott, inkább csak Tar Sándort őrizte meg az emlékezet; és őt is egyre kevésbé. Vajon ki hány Csalog-művet tudna felsorolni? Valószínűleg még

a tényleg sokat olvasó, tehát nem átlagos magyar szakos egyetemisták sem mondanának egynél vagy kettőnél többet, és akkor arról még nem is beszéltünk, hogy nem biztos, hogy azt az egyet vagy kettőt olvasták. Pedig nem akárkiről beszélünk. Nem egy olyan íróról, aki ne lett volna jelentékeny hatással kortársaira. Hogy ez mennyire nem így volt, arról tanúskodik a Soltész által idézett Nádas Péter-i gratuláció a *Parasztregény*hez: „Kedves Zsolt, nagyon szép (fontos, remek, egészen kivételes, hiányt pótló, nagyszerű etc.) a könyved, annyira szép és jó, hogy illet az utóbbi időben nem is olvastam; rettenetesen örültem neki; függetlenül attól, hogy a szó szoros értelmében hol sírtam, hol nevettem rajta itt magamban, aminél többet talán nem is lehet kérni és kapni egy könyvtől.” Ha az író körül állóvíz volt, nem kérdés, hogy Soltész monográfiája felkavarja azt. Ha van valami, ami az újralfedezését elősegítheti, hát ez a könyv feltétlenül az.

Csalog magáról mondja egy helyen: „én nem gondolom, hogy az örökkévalóságnak írnek, én az aktualitásra sokkal érzékenyebb vagyok”. Műveit visszaolvastva bizony-bizony el is gondolkodik az ember: olyan erőteljesen tükrözteti beszélői speciális nyelvét, hogy valószínűleg nem sokan birkóznának meg vele manapság a nyelvi finomságokra érzékeny elitolvasókon kívül. Több oldalról is körbejárja Soltész, miért nincs újrakiadása a Csalog-műveknek, és ennek valóban lehetnek okai a Csalog körüli botrányok, de talán azért a nehezen olvashatóság, illetve műveinek az adott korhoz való erős társadalmi-tematikus kötöttsége is... És akkor még ide lehetne venni azt is, hogy mintha irodalmunkban jóval kevesebb esélye lenne a nem homogén, nem letisztult műfajokban dolgozó szerzőknek, jóval problematikusabb a kanonizációjuk, és az olvasókhoz is nehezebben jutnak el. Ráadásul mintha a szociografikusság is szitokszó lenne. Nem beszélve arról, hogy mára szinte teljesen elhalt a szociografikus irodalmi hagyomány, pedig a magyar vidék kapcsán mi mindenről lehetne írni a 21. században szépirodalmi módszerekkel is. Hol van ma egy Csalog, egy Tar? Még csak egy Moldovát sem látni.

Több Csalog-írás is itt, ebben a könyvben jelenik meg először. Ilyen például az 1994. november 16. és 23. közötti, izgalmas naplója, amit azért jó lett volna lábjegyzetekkel ellátni, hogy bárki könnyen érthesse a mára homály fedte részleteket (nem hinném, hogy 35–40 éves kor alatt sokan tudnák, mi volt az a Jánosi/Horváth/Horn-ügy; egyáltalán, hogy ki volt Jánosi és Horváth stb.). Itt jelenik meg az 1993. július 11-i beszéde, amelyet az egri antifasiszta tüntetésen mondott el. Vagy a *Parasztregény* kéziratának néhány oldala. Levelei, köztük a 136–140. oldalon közölt, Pető Ivánnak címzett levél, mely annak is a láttelepe, milyen elveszett egy elvei vezérelte író a politikai érdekek irányította világban. Vagy olyan, idáig teljesen ismeretlen gépirata, mint a 64–68. oldalon közölt *Szemben ülés, hetvenhárom június*, mely „a lassan szerveződő demokratikus ellenzék közös életérzésével [...] szembesíti a kései olvasót”.

A monográfus rögtön az elején, az *Egy doktori értekezés téziseiben* leszögezi, hogy egyértelműen a *Parasztregényt* tartja a főműnek. Olyannyira, hogy mindent ehhez képest vizsgál, mindent ehhez viszonyít: „munkánk egyik alapvető célkitűzése az lett: a *Parasztregény*ről megbizonyítani, hogy regény, majd a többi szöveget a magnum opustól mért távolságának függvényében sajátos szempontok szerint helyezni el a »legitim«, »akadémiai« műfajok skáláján”. (Kicsit soknak és esetlegesnek éreztem *A regény művészetére* való utalásokat. A lábjegyzetek fele kapcsolódik itt

Kunderához, miközben azért a tárgyalt témakörben vannak sokkal komolyabb hivatkozási alapok is.) Hiszen Csalog kapcsán, aki egészen sajátos műfajban alkotott, nem kerülhető meg a műfaji elemzés, ennek a könyvnek egy másik fő célja sem.

Már maga a hátlapszöveg is különlegességszámba megy. Kisebb részben azért, mert ugyan egy monográfiáról van szó, de az ajánlót nem irodalomtörténész írta – pedig nyilván az volna a legkézenfekvőbb. Nagyobb részben pedig azért, mert a borítószöveget jegyző Lengyel Péter, „akivel életre szóló barátságot” kötött Csalog, nem feltétlenül ért egyet Soltész bizonyos állításával. Nem átal kijelenteni, hogy „[v]iláglátásom a szerzőétől eltérő”. Milyen különös és üdvözlendő példája ez a demokratikusságnak, eltérő véleményű emberek párbeszédképességének, amelyre nemcsak közéletünkben látunk ritkán és egyre ritkábban példákat, de a közéleti viszonyainkat leképező, velejéig megosztott szakmánkban is. Persze Lengyel Péter sem azért írta meg a hátlapszöveget, hogy elvegye az emberek kedvét az olvasástól, hiszen – fenntartásai kinyilvánítása után – kijelenti, hogy „csak ajánlhatom mindenkinek” a monográfiát, mert Soltész „nem fogadja el irodalmunk – s vele hazánk – kettévágását. Szereti könyve hőstét, s higgyék el, ez ritka. Jóakarátú. Alapos, fáradhatatlan.”

Soltész írói alaptermészetéhez nemcsak a fáradhatatlanság tartozik hozzá, de a bőbeszédűség is, és ez utóbbit mint stílusjegyet, el is fogadnám, de mégis, úgy vélem, néhol túlzásokba esik. Ilyenkor a mondatok ornamentikájára, retorikájára, a beszélő nyelvére terelődik a figyelem – s a túlhajtott közlésektől megbicsaklik az olvasói figyelem, a lényegesről a kevésbé lényegesre irányul. Nem többnek, mint apró stílusbeli problémának gondolom ezt, viszont talán érdemes volna a szerzőnek elgondolkodnia azon, hogyan tudna ugyanolyan lendületesen, személyesen írni úgy, hogy a túlbeszéltség veszélyét elkerülje. Néhol pedig a lendület beleviszi az ítékezésbe, az én irodalomfelfogásom szerint legalábbis túlságosan erős vagy fésületlen kijelentésekbe, amikor a Csalogot bíráló kritikusokról, irodalomtörténészekről beszél. A monográfus elfogultságot jelent be (például a *Személyes sorok II.* című részben), amivel nincs is semmi gond. Sőt, mennyivel tisztességesebb ez, mint azok az objektívnek láttatott irodalomtörténeti narratívák, amelyek hemzsegek a be nem vallott elfogultságtól. Soltész tehát nem véletlenül beszél Csalogról úgy, hogy „hősünk”, „írónk”, mely kifejezésekkel semmi bajom sincs, sőt – régi vágású jellegük ellenére – jól is állnak az irodalomtörténésznek, mert híven tükrözik véleményét, viszont azt már nem érzem szerencsésnek, mikor hevesen és nem feltétlenül csak szakmai érvekkel reagál rá, ha valaki Csalogról negatívan ír.

A könyv egyik legizgalmasabb része, amikor Soltész az író munkamódszerét követi végig, akár a „paraszi sors és értelmiségi attitűd elemi erejű összeütközését” fókuszba állító *Parasztregény* kapcsán, akár úgy általánosan a művészetét vizsgálva. Árnyaltan, alaposan fejt ki, hogyan készültek a szerző „doku-portréi”. Műfaj és nyersanyag, hangzó és írott szó viszonyáról tudhatunk meg itt sokat. Egyrészt magától Csalogtól is hallhatjuk, hogyan dolgozik (a *Kilenc cigányról* nyilatkozva): „A magnóról szó szerint lejegyzett szöveget jelentősen átformálok: stílárisan »megfésülöm« (olvashatóvá teszem – az eredeti nyelv és stilisztika csorbítása nélkül), és koncentrálok, rövidítem (az eredeti felvételhez képest harmadára-felére). Az interjú készítésekor feltett kérdéseket elhagyom, így minden interjú folyamatosan epikum.” Soltész könyvéből megtudhatjuk, hogy a magnum opushoz például „több

mint kilencven óra [!] magnós szövegfelvétel” készült. Olyan kulisszatitkokba is beavatást nyerünk, mint hogy amikor az utolsó pillanatban az adatközlő megjedte a publikálás várható következményeitől, „az eredeti helység- és személynevek elválogatását, valamint a szöveg legveszedelmesebbnek ítélt részeinek törlését kérte Csalogtól”. (Akik interjúkat készítenek, azok egyik legalapvetőbb, közös tapasztalata ez: végül mindig a legizgalmasabb részeket kell kihúzni publikálás előtt...) De Soltész sokkal tovább megy annál, mint hogy a rendelkezésére álló dokumentumokat előhúzza a kalapból. Elemzi, hogy milyen munkafázisok során készült el egy-egy Csalog doku-portré a hangfelvételt követően. Így megkülönbözteti a meghallgatás, újrakhallgatás, lejegyzés, olvasás, szegmentálás, írás, újraolvasás, újraírás szakaszát. Adatközlő és beszélgetőpartner viszonyáról ezt mondja: „a felek korántsem egyenrangúak! Egyrészt az adatközlő alá van rendelve a partnere által diktált technikai feltételeknek, másrészt ez a beszélgetőpartner valójában egy író, a majdani írott elbeszélés szerzője, aki szintén alá van rendelve, mégpedig az irodalom szabályainak.” Mint ahogy említi is az irodalomtörténész, készült már a *Parasztregényt* az alapanyaggal, a hangfelvételekből lejegyzett nyersanyaggal, illetve az adatközlő önéletrajzával összevető elemzés, amiből látszik, hogy „a dokumentum csupán az alapanyag, s nem az eredmény”, mert utóbbi sokrétű írói munka révén jön létre.

Soltész Márton olykor „bátran elszakadva a kutatás tárgyától”, és mindenekelőtt: szabadon, fesztelenül olvasta Csalogot, amolyan „örömolvasás” formájában. Ebből is következhethet, hogy olyan szárnyaló tehetséggel írta meg művét, olyan irigylésre méltó lendülettel, már-már vehemenciával, hogy a végeredmény bizonyos tekintetben egy – különböző szövegtípusokat egybegyűró – regényre emlékeztet. Egy regényre, melynek szerzője nem „csak úgy” mondja, és nemcsak hiszi, hogy „a műalkotáshoz nem egy, de ezer és ezer út vezet”, hanem be is járja ezeket az utakat.

Ahogy az két vele készült interjúból (Ayhan Gökhan: *A dokumentum beszél*, Jelenkor online, 2016. 01. 13.; Sárközi Dóra: *A filológiai regény igézetében*, Kritika, 2016/7–8.) kiderül, az irodalomtörténész azóta egy Szabó Magda-monográfián dolgozik. Kívánunk az arra érdemes írónak, költőknek ilyen alapos, alázatos és szenvedélyes monográfiát. (*Argumentum*)

PANYOLAI MÁTÉ

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrizzük meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.